

Đôi Chân Thơm Ngát ở Vịnh Con Hào

ORCHID FEVER: Perfumed Legs at the Oyster Bar

Tôi đã gặp gỡ ông Sandro Cusi trong câu lạc bộ gần Battery Park, khi ông tham dự hội Hoa Lan New York Orchid Show mà ông chính là diễn giả và cũng là nhà trưng bày. Đây đúng là thời điểm để nâng cao kiến thức về cách thụ phấn hoa kỳ thú của một giống lan giỏ của Mỹ Tây Cơ, (“bucket orchid”), *Coryanthes speciosa*. Ông Sandro là một nhà trồng lan ở Mỹ Tây Cơ, tôi nghĩ rằng nói chuyện với ông về trồng lan sẽ rất lý thú và tôi muốn biết vì sao ông lại đi vào thế giới hoa lan này.

Hồi đó, ít nhất cũng đã trên 30 năm qua. Có một người trọng tuổi, chuyên sưu tầm cây cối và thường mang hoa đến thành phố Mỹ Tây Cơ để buôn bán. Ông ta bán các loại cây xương rồng và cả hoa lan nữa, tên là Tédulo Chávez. Ông ta vốn là một thổ dân da đỏ, lần đầu gặp ông thì ông đã nhiều tuổi. Hiếm thấy một người như Tédulo, giọng nói rất nhẹ nhàng mạch lạc. Ông là

người nghèo về tiền tài nhưng lại yêu cây cỏ, yêu con người và yêu cuộc sống. Những mẫu người như ông tôi không còn thấy nhiều nữa. Ông chuyên đi sưu tầm cây cối cho những người nổi tiếng từ khi ông còn trẻ.

“Những người nổi tiếng là ai,” tôi hỏi.

“À, có khi nào bạn nghe nói đến Diego Rivera không? Đó là một họa sĩ chuyên vẽ tranh trên tường, ông ta rất yêu hoa lan. Teódule sưu tầm lan cho ông ấy cũng như hướng dẫn cách chăm nuôi chúng. Teódule khá chú trọng đến việc bán cây lan của ông ta cho ai. Những ai không biết hiểu biết trồng trọt ra sao thì đừng hòng ông bán lan, vì sẽ làm chết chúng thôi. Một người khác là Leon Trotsky (Lãnh tụ đệ tứ quốc tế), ông này rất mê cây xương rồng (cactus). Leon Trotsky yêu thích cactus từ lúc Stalin bắt buộc ông phải lưu vong, chính thời gian này ông rảnh rỗi nên đã tận tụy sưu tầm về xương rồng. Thời gian này thật quá ngắn ngủi đối với niềm đam mê của Trotsky.”

Tôi nghĩ những công trình nghiên cứu sưu tập của ông vẫn còn ở Mỹ Tây Cơ trước khi ông ta bị ám sát.

“Đúng vậy, còn một ít, khá thú vị, và điều này cũng không quá tệ trong cuộc đời. Phải không?” Sandro nói như vậy và cho biết rằng chính ông Teódule đã dạy ông nhiều điều, điều thứ nhất là cách chế tạo ra rượu Aztec, một loại rượu làm từ một loại xương rồng. Teódule cho ông ta biết nhiều nơi thuộc phía Bắc của Mexico City, người thổ dân ở đó đã dùng rượu Aztec (agave pulque) này thay cho nước uống.

“Nó hơi nhơn nhớt như sữa chua, giống như rượu nhẹ và có thể pha với trộn với trái cây,” Sandro giải thích. *“Teódule cho tôi biết nhiều về loại thức uống để tế lễ này. Chúng tôi đến đó thường thức pulque, sau đó nói đến chuyện của hoa lan.”*

Teódule đã trở thành sư phụ của Sandro, mối quan hệ thầy trò của họ kéo dài khá nhiều năm. Họ đã cùng nhau lặn lội qua biết bao nhiêu rừng núi, tìm ra nhiều loài lan khác nhau trong thiên nhiên. Teódule không phải là người chuyên bóc lan rừng về bán. Ông nghiên cứu, quan sát tỉ mỉ

để hiểu một cách tường tận các loài lan mà ông đã sưu tầm. Teódule am hiểu các sinh hoạt của lũ côn trùng thụ phấn cho từng loài lan khác nhau, cũng như điều kiện nào lan mọc hoàn hảo hơn cả. Ông chỉ tìm kiếm tượng trưng một ít cây cho từng giống, mang về nuôi trồng trong điều kiện canh tác công nghiệp. Trong thời gian đó ông cũng truyền lại cho Sandro quan điểm của ông trong việc sưu tầm lan và kiên thức nuôi trồng.

Téodulo chuyên chú tìm hiểu về lan Lealia, loài này có liên hệ với lan Cattleya. Hoa của Lealia không rực rỡ như đa số Cattleya, nhưng chúng có thể sống bám vào thân cây và cho hoa thật nhiều. Vợ của Téodulo thường bán Lealia và những loại khác trong suốt mùa hoa nở tại phiên chợ thứ sáu hàng tuần ở Coyoacan, thuộc về miền nam của Mexico City. Ông có rất nhiều cây đã đoạt giải tại hội lan địa phương, nhưng điều này không phải là động lực cho việc sưu tầm hoa lan của ông. Như là một thợ săn lan, ông chỉ thích thú tìm kiếm những giống lan quý hiếm mới lạ. Mang theo một chiếc túi nhỏ và lặn lội cho đến khi nào đầy túi ông mới trở về nhà.

Téodulo là một con chiên Catholic ngoan đạo. Mỗi ngày, khi thu hoạch được lan ông đều làm dấu thánh giá để cảm ơn Thượng Đế cho sức khỏe và cả lan nữa. Hầu hết nơi này bây giờ không thể nhận ra được nữa, vì đã bị khai hoang cho việc trồng trọt và khai thác than đá. Téodulo cũng chẳng mấy quan tâm về việc trồng hay bán lan. Ông chỉ chú trọng đến việc sưu tầm mà thôi. Sandro cho biết, ông già này lắm lúc đi một hay hai tuần mới về nhà. Mỗi khi hứng thú về một loại lan nào đó, Téodulo thức suốt đêm, chờ mong trời sáng để lên đường. Ông cũng thường kể những chuyện săn lan cho các con cháu của Sandro nghe.

Một trong những câu chuyện đó là ông bị cảnh sát bắt giữa đêm khuya và chuyện xảy ra như vậy thường là gia đình không bao giờ thấy nữa. Nhưng 3 hôm sau Téodulo đã trở về với dáng điệu mệt mỏi, đôi chân không giày và một túi tiền.

“!Qué milagro!” Vợ của Téodulo đã kêu lên khi thấy ông trở về.

“Trosky thật là điên khùng,” Sandro giải thích. Chỉ vì muốn có những cây xương rồng, vài bụi lan đặc biệt tặng cho vợ của Diego là bà Frida Kahlo mà Trosky đã bắt cóc Téodulo mà chẳng thèm giải thích!

Trước khi Téodulo qua đời không lâu, ông cùng Sandro và mấy người bạn vào rừng mong tìm được vài cây hoa mới lạ. Thời điểm đó chân của Téodulo đã yếu, đi đứng khó khăn nhưng đôi mắt vẫn còn tinh tường, ông ta có thể nhìn được các bụi lan ở trên cành cây cao tít. Một bông đập vào mắt ông, dĩ nhiên Téodulo muốn trèo lên để chính mình quan sát kỹ hơn.

“Chúng ta vẫn chưa uống pulque mà,” Sandro nói thề. *“Cây khá cao, mà ông ta vẫn muốn leo lên. Bọn tôi đứng bên dưới trong tư thế sẵn sàng, nếu không may mà ông rơi xuống. Nói vậy thôi chứ Téodulo biết trèo cây mà. Hơi lâu một tí nhưng cuối cùng ông ta cũng đã lấy được cụm hoa đó. Ông ngắm nghía, nghiên cứu hồi lâu, trước khi thả nó xuống cho chúng tôi và leo xuống.”*

Đó là một cây lan thật đẹp: *Cuitlauzina pendula*. Từ trên cành cây cao chót vót đó, Téodulo đã cẩn thận xem xét từ màu sắc, kích cỡ, khuôn giáng cánh hoa xem có hoàn hảo không, trước khi ông mang nó xuống. Lúc xuống đến mặt đất, người ông lấm lem đầy bụi và lá khô, chân và cổ đầy vết kiến đốt nhưng không dấu được nụ cười rạng rỡ trên nét mặt. Sandro diễn tả cảnh một ông già ngồi dưới gốc cây, cầm bụi hoa với chùm hoa buông thõng màu hồng, đang đưa trước mặt mọi người chiêm ngưỡng. Hương lan tỏa ra ngọt ngào như mùi của hoa cam vậy. Téodulo đã giới thiệu cây hoa này đến các bạn già của ông.

“Chính tôi đã phải leo trèo ở cái tuổi tám mươi tám, chỉ vì bông hoa đẹp này đây.” Téodulo nói như vậy và vài tháng sau ông đã qua đời.

Sandro và tôi ngồi nhâm nhi cà phê ở New York cafeteria. Những bụi tuyết lất phất bên ngoài và tôi vẫn mãi mê nghe những mẩu chuyện đi săn lùng hoa ở những khu rừng nhiệt đới tại Mễ Tây Cơ của Sandro. Chẳng cần vội vã trở lại phòng trưng bày làm gì, câu chuyện còn xoay quanh cây lan giỏ Mễ Tây Cơ, *Coryanthes speciosa*.

Đây là một giống phong lan, thường mọc ở trên các cành cây cao thuộc vùng rừng nhiệt đới ẩm ướt của Mễ Tây Cơ, Trung Mỹ và Nam Mỹ. Hoa thường nở từng chùm, mỗi hoa có một túi nhỏ trông giống như cái giỏ (bucket), đó chính là lý do chúng được mang tên như tạo nên sự cá biệt vậy. Điều gì tạo nên sự cá biệt cho giống lan giỏ này, chính là sự phức tạp trong việc thụ phấn hoa do côn trùng. Một đơn cử thật ngoạn mục cho việc phối hợp tương tác trong thiên nhiên, và điều này đã gợi tính hiếu kỳ của tôi đối với *Coryanthes speciosa*.

Cả tôi và Sandro đều bị cuốn hút bởi cách côn trùng thụ phấn cho hoa do loài ong đục Euglosa. Chú ong ấy ví như người đàn ông châu Mỹ Latin lịch lãm, gọi tình. Để có được bạn tình, cũng phải trải qua nhiều chiêu trò nào là hẹn hò, đi chơi nhảy nhót, hy vọng, thám hiểm, quay mặt phản bội... đủ cả. Tất cả những trình tự đó như một bản nhạc giao hưởng được soạn ra của một bông hoa, mục đích đơn thuần chỉ để chiêu dụ côn trùng đến làm công việc đem phần từ hoa này sang hoa khác. Sự việc xảy ra như sau:

Vào thời điểm chiếc hoa nở, một tiếng “Tách” nhỏ vang lên, hai tuyến đặc biệt tiết ra một chất lỏng trong veo, không màu sắc. Chất lỏng này nhỏ giọt xuống chiếc túi bên dưới và tạo nên một chiếc hồ tí tẹo. Lúc này hoa bắt đầu tỏa hương thơm kỳ lạ để chiêu dụ các chú ong Euglosa xanh ngắt. Sandro cho biết, hương thơm không phải tỏa ra từ mật trong chiếc túi nhỏ, những giọt mật này có một mục đích thật riêng biệt. Vài phút sau khi hoa nở, các chú ong xanh đánh hơi được mùi hương đó. Chúng bắt đầu tụ tập bay lượn quanh chiếc hoa trong trạng thái thật là kích động. Chúng tìm chỗ trống để đặt đôi chân vào bề mặt trơn ướt của vòi hoa cong nhọn, chú ong hăng

hái râu nhật phần thơm ở bên dưới một cấu trúc như vòm cong của tiểu noãn (hypochile). Chúng dùng những lông trên hai chân trước để lấy những phần hoa, sau đó lại chuyển vào những chiếc túi đặc biệt nằm đằng sau ống chân. Động tác này tuần tự lặp đi. Lặp lại nhiều lần cho đến khi các chú ong có đủ phần thơm. Mùi thơm này không phải là mùi mật ngọt mà ta thường thấy ở các loài ong mật. Đây là một chất khá đặc biệt mà các chú ong đực dùng để quyến rũ các nàng ong cái trong vũ điệu cặp kè. Mỗi giống lan *Coryanthes* nguyên thủy lại hấp dẫn một loại ong khác nhau, vì mỗi loài ong cần mùi hương khác biệt. Sau khi lấy đủ phần hương, con ong sẽ bay đi để tìm kiếm một bạn tình khác.

Chính bởi vì lẽ cần đủ một số lượng hương thơm cần thiết, nên các chú ong xúm xít trên cùng một bông hoa, cho nên tuổi thọ của hoa chỉ được vài hôm.

Cũng vì phải dùng đôi chân để chuyển vận phần thơm vào khuỷu chân, đựng dầu vào vòi hoa, nên thỉnh thoảng chúng ta thấy các chú ong đã trượt chân nên bị rơi vào bên trong chiếc giỏ (bucket) và đôi cánh dính vào các giọt mật.

Một khi đã bị rơi vào bên trong chiếc giỏ, chỉ có một lối ra độc nhất, đó là một đường hầm chật hẹp thông ra mặt trước của cánh hoa. Để có thể thoát ra ngoài được, con ong phải cố thu nhỏ đôi cánh cố gắng vẫy vùng để thoát hiểm và làm cho cặp nhụy hoa ở nóc đường hầm bám vào lưng ở giữa hai cánh và phải mất đến 45 phút mới thoát ra được bên ngoài. Bị ướt và nhẹ và mất phương hướng, con ong phải đậu trên cánh hoa (sepals) để hong cho khô. Khi phần hoa bị lấy đi, hương thơm biến mất và bông hoa bắt đầu héo. Rồi cùng một ngày hay hôm sau, bông hoa thứ nhì tỏa hương thơm lại đánh thức sự hứng thú của các chú ong.

Để thụ phấn cho loài hoa *Coryanthes speciosa*, con ong mang nhụy hoa của chiếc hoa thứ nhất, lại rơi vào đường hầm của bông hoa thứ hai. Lúc này nhị đã hơi khô, nên nhỏ đi vừa vặn để chúng rơi vào bề mặt của nhụy cái và bông hoa đã được thụ phấn, nếu may mắn quả lan (seed pod) sẽ được hình thành.

Những con ong đực đã bị các bông hoa lợi dụng, nhưng hy vọng các chúng sẽ có được thứ nước hoa hảo hạng chỉ dành cho đôi chân! Bỏ được túi nhụy hoa trên lưng và nhớ nhiệm vụ thiêng liêng cần phải thực hiện. Con ong đực bay đến một nơi và lượn đi, lượn lại như rập khuôn. Những bước chân nhún nhảy liên hồi bắt đầu tỏa ra làn hương thơm nồng nặc toát ra từ chân sau và tiếp tục nhảy múa cùng hương thơm cứ thế tiếp diễn, làm sao các nàng ong khó có thể cưỡng lại sự quyến rũ này?

Khi tôi hỏi Sandro có biết nơi nào tốt nhất để xem hoa *Coryanthes speciosa* mọc trong thiên nhiên không? Ông cho biết đây là cây rất thông thường ở miền nam Mê Tây Cơ và chúng nở hoa suốt các tháng Hè: tháng 6 đến tháng 7. Chúng mọc ở các khu rừng ở dọc hai bên con sông Rio Usumacinta, chảy giữa hai vùng Chiapas của Mexico và Guatemala. Sandro đoán chắc với tôi

rằng nếu mình không ngại ngủ trên võng vài đêm ở các làng nhỏ ven sông, ăn tạm thức ăn bán ở dọc đường và dùng thuyền nhỏ của dân địa phương thì việc tìm thấy giống lan này không khó. Trọn một chuyến đi như vậy chỉ cần độ mười ngày là qua đủ.

Sandro cũng lưu ý, có một địa điểm ở đầu nguồn của các nhánh sông là nơi đặc biệt thú vị, chẳng cách xa nơi khu khảo cổ Mayan, Yaxchilan. Ông ta gọi địa điểm này là El Ostional - the Oyster Bar (vịnh con hào). Tên được phát xuất từ nét duyên dáng của vùng nước ngọt với các sinh vật nhuyễn thể có hai vỏ bao bọc như hào hến, trai sò sinh sống trong bãi đá sỏi trải dài dọc con sông. Từ những làng gần nhất đến nơi ấy, đi bằng thuyền cũng phải mất hết độ ba tiếng. Khu rừng nhô ra bên trên của khúc sông lượn khúc thật là tuyệt đẹp. Quá hấp dẫn, Sandro và tôi dự định sẽ thực hiện chuyến đi cho mùa hè năm tới. Ông ta cần sắp xếp thời gian và là cơ hội tốt để tôi tận mắt thấy được môi trường sinh sống của loài hoa *Coryanthes speciosa*, cùng ngắm nhìn các chú ong xanh Euglossine làm việc cật lực ra sao.

Mùa Hè đã trôi qua mà tôi vẫn chưa đến được Oyster Bar. Cả hai chúng tôi đều bận bịu với những dự án khác. Cho tới 2 năm sau, khi hai chúng tôi có thời gian thực hiện thì nơi đó lại không an toàn cho khách tầm lan nữa. Buôn lậu và bọn trao đổi bạch phiến giữa Guatemala và Mexico đã có khắp vùng Rio Usumacinta. Khi biết tin có người đã bị bắn chết tại khu vực này, Sandro đã điện thoại cho tôi để hoãn chuyến đi.

Có thể sẽ phải mất cả đôi ba năm mới có thể nhìn ngắm *Coryanthes speciosa* tại Oyster Bar nhưng phải là đúng lúc. Liên lạc bạn bè của tôi và Sandro vẫn tốt đẹp, vẫn hứng thú với thức uống agave pulque và thích nghe những mẩu chuyện về người tầm lan tuyệt vời, ông Téodulo Chávez.

Mayan, Yaxchilan

Nguyễn Anh